
Yetvard Ficiyan (Hrsg.), *Der Völkermord an den Armeniern im Spiegel der deutschsprachigen Tagespresse 1912-1922*, Bremen, Donat Verlag, 2015, 448 S.

Էդվարդ Ֆիջիջյան (հրատարակիչ), *Հայոց ցեղասպանությունը գերմանալեզու օրաթերթերի հայելիում 1912-1922 թթ.*, Բրեմեն, «Դոնաթ», 2015, 448 էջ

Չնայած Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմությանը նվիրված բազում արժեքավոր աշխատությունների առկայությանը, մինչ վերջերս ընթերցողը հնարավորություն չունի ամբողջական պատկերացում կազմելու խնդրո առարկա իրադարձություններին առնչվող այն հրապարակումների մասին, որոնք տեղ են գտել գերմանալեզու մամուլում: Մինչդեռ, եթե նկատի ունենանք, որ այդ հրապարակումները մի կողմից որոշիչ դեր են ունեցել հասարակական կարծիքի ձևավորման գործում, իսկ մյուս կողմից արտացոլել են ժամանակի հասարակական-քաղաքական մտայնությունները, ապա պարզ կդառնա, թե դրանք ինչպիսի կարևոր նշանակություն ունեն Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ այս կամ այն երկրում ի հայտ եկած մտեցումները, ինչպես նաև դրանց կառավարությունների որդեգրած քաղաքականությունը գնահատելու և լուսաբանելու հարցում:

Էդվարդ Ֆիջիջյանի աշխատասիրությամբ լույս տեսած սույն ժողովածուն առաջին կարևոր և հաջողված քայլն է գերմանալեզու մամուլում սփռված նյութերն ի մի բերելու և առանձին գրքով ներկայացնելու գործում: Գնահատելի է նաև, որ հեղինակի ուսումնասիրության առարկան դարձել են բացառապես օրաթերթերը, այն է՝ առավել ազդեցիկ և մեծ լսարան ունեցող լրատվամիջոցները:

Չորս հիմնական բաժիններից բաղկացած ժողովածուն բովանդակում է հատկապես գերմանական և շվեյցարական մամուլում 1912-1922 թթ. լույս ընծայված՝ Հայկական հարցին և Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող 160 հոդվածներ և այլ հրապարակումներ: Առաջին բաժնում գետեղված են Հայկական հարցին և բարենորոգումներին առնչվող՝ 1912-1914 թթ. տպագրված 69 հոդվածներ: «Առաջին աշխարհամարտը և հայերի ցեղասպանությունը (1914 թ. հուլիս-1918 թ. նոյեմբեր)» խորագիրը կրող երկրորդ բաժնում ընդգրկված են Մեծ եղեռնին վերաբերող 42 հրապարակումներ: 35 հրապարակումներ ամփոփող երրորդ բաժինը նվիրված է 1918-1921 թթ. տեղի ունեցած իրադարձություններին, իսկ չորրորդ՝ եզրափակիչ բաժնում, որը կրում է «Թալեաթ փաշայի դատավարությունը և Բեռլինում այդուհետ տեղի ունե-

ցած ահաբեկչությունները» խորագիրը, ներառված են Թալեաթի սպանությանը, Սողոմոն Թեհլիրյանի դատավարությանը և Նեմեսիս գործողության շրջանակներում տեղի ունեցած մյուս ահաբեկչություններին վերաբերող 22 հրապարակումներ:

Ժողովածուի կարևորագույն արժանիքներից է այն, որ այդտեղ ներկայացված են ոչ միայն պատմաբաններին քաջաձանթ հեղինակների՝ առ այսօր գիտական հանրությանն ու ընթերցողին անհայտ հրապարակումները, այլև լրագրության ասպարեզում ժամանակին հայտնի, սակայն մոռացության մատնված անձանց հոդվածները, որոնք, փաստորեն, այդպիսով վերստին բացահայտվում են: Բնականաբար, ինչ վերաբերում է հիշատակված՝ առաջին խմբին պատկանող հեղինակներին, ապա ժողովածուն ի հայտ է բերում նրանց լույս ընծայած կարևոր նյութերը, որոնք մեծ նշանակություն ունեն նրանց գործունեության վերաբերյալ իմացությունն ու կատարած ուսումնասիրություններն ամբողջացնելու առումով: Այդպիսիների շարքում են դասվում հայ ժողովրդի բարեկամներ Պաուլ Ռոհրբախի, Կարլ Ռոթի, Արմին Վեգների և ուրիշների հրապարակումները: Իսկ երկրորդ խմբի պարագայում, ըստ էության, գործ ունենք պատմագիտության համար որոշակի հետաքրքրություն ներկայացնող նոր հեղինակային անունների և նրանց հրապարակումների հետ:

Ցավոք զգալի թիվ են կազմում նաև անանուն հրապարակումները, որոնց գերակշիռ մասը խնդրո առարկա հարցերով զբաղվող ուսումնասիրողների համար նույնպես զգալի արժեք է ներկայացնում: Այդօրինակ հրապարակումների հեղինակային ինքնության պարզաբանումը, անկասկած, պետք է դառնա հետազոտական խնդիր պատմաբանների համար:

Ժողովածուի առաջին բաժնում զետեղված հոդվածները փաստում են, թե նախապատերազմյան տարիներին խնդրո առարկա հարցերը որքան արդիական էին և ինչպիսի մեծ հնչեղություն ունեին գերմանախոս իրականության մեջ: Մասնավորապես, երբ Գերմանիան նույնպես ներգրավվեց բարենորոգումներին վերաբերող բանակցություններում, գերմանալեզու մամուլը սկսեց ակտիվորեն զբաղվել այդ թեմայի քննարկմամբ, ինչը վերջինիս համար իր հերթին խթան հանդիսացավ նաև լայնորեն զբաղվելու Հայկական հարցի և համիդյան կոտորածների լուսաբանմամբ: Սույն բաժնի հրապարակումները հիմնականում աչքի են ընկնում նյութի մատուցման և պարզաբանումների անաչառությամբ ու բազմակողմանիությամբ: Բազմաթիվ արժեքավոր հրապարակումներով հանդես են եկել Ջեյմս Գրինֆիլդը, Պաուլ Ռոհրբախը, Կարլ Ռոթը, Օսկար Բրեհմը, Շ. ֆոն Ռոզենը և ուրիշներ, որոնք ոչ միայն հանգամանակից անդրադարձ են կատարել Հայկական հարցի միջազգայնացման և հետագա զարգացումների պատմությանը, այլև լուսաբանել են հայ ժողովրդի ծանր դրությունը Օսմանյան տերությունում, 1890-ական թվականների և 1909 թ. Ադանայի կոտորածները՝ միաժամանակ

հիմնովին հերքելով թուրքական քարոզչության միջոցով Գերմանիայում հայերի մասին ի հայտ եկած բացասական տեսակետները:

Երկրորդ բաժնում զետեղված հրապարակումների համահավաք դիտարկումը երևան է բերում Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ տեսակետների ու դիրքորոշումների հակասական և խայտաբղետ մի պատկեր: Դա, բնականաբար, հասկանալի կդառնա, եթե նկատի առնենք, որ պատերազմի տարիներին Գերմանիայում իշխող ռազմական գրաքննությունը հնարավորինս խոչընդոտում էր հայանպաստ նյութերի լույսընծայումը, իսկ 1915 հոկտեմբերից այդ ամբողջությամբ արգելվել էր: Այդ իսկ պատճառով գերմանական լրատվամիջոցները մատչելի էին միայն այն նյութերի համար, որոնք անքննադատ կերպով վերարտադրում և պաշտպանում էին թուրքական քարոզչությանը կապկող գերմանական պաշտոնական տեսակետները: Գերմանական լրատվամիջոցներում, ըստ այդմ, լայնորեն շրջանառվում էին հայկական համընդհանուր ապստամբությանը, հայերի պետական դավաճանությանը, Ռուսաստանի հետ նրանց համագործակցությանը վերաբերող ստահող տեղեկությունները, որոնք բնորոշ էին Ֆրանց Կարլի Էնդրեսի, Ստեֆան Շթայների և այլոց հրապարակումներին:

Ուշագրավ է, որ նշված ժամանակամիջոցում շվեյցարական օրաթերթերում իրավիճակն այլ էր, քանի որ դրանցում իրատեսորեն և հստակորեն լուսաբանվում էր երիտթուրքերի հայաջինջ քաղաքականությունը: Այս առումով մեծ արժեք են ներկայացնում մասնավորապես Յոհաննես Լեփսիուսի, Է. Մորաթի, Ալբրեխտ Վիրթի և այլոց հրապարակումները, որոնք կարևոր նշանակություն ունեցան շվեյցարական հասարակայնության իրազեկման հարցում:

Հետպատերազմյան չորս տարիներին Գերմանիայում այլևս ռազմական գրաքննություն չկար, ուստի ժողովածուի երրորդ բաժնում տեղ գտած նյութերը ևս աչքի են զարնում գլխավորապես հայ ժողովրդի ծանր դրության, եղերական իրադարձությունների լուսաբանման և գնահատման անաչառությամբ: Այդ տեսանկյունից առանձնապես արժևորելի են, ի թիվս այլոց, Յոզեֆ Ֆրոբերգերի, Խրիստիան Շրյոդերի, Կարլ Ռոթի, Յոզեֆ Հոֆերի, Յոզեֆ Կիերայի հրապարակումները, որոնք զգալի նշանակություն ունեցան թուրքական ցեղասպան քաղաքականության և հայ ժողովրդի դրության վերաբերյալ գերմանախոս հանրությանն իրազեկելու հարցում:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև ժողովածուի եզրափակիչ՝ չորրորդ բաժինը, որտեղ ընդգրկված են սոսկական լրատվությունից մինչև Թալեաթի անցյալին և հայերի եղերական ճակատագրին վերաբերող վերլուծական նյութեր: Այս հանգամանքը բնութագրական է հատկապես Ս. Թեփլիբյանի դատավարության օրերին և այդուհետ լույս տեսած հրապարակումներին: Դրանով հանդերձ՝ քիչ չեն նաև գերմանա-թուրքական՝ ոչ վաղ անցյալի դաշինքին տուրք տվող կարծրատիպերով առաջնորդվող, որպես կանոն, ահաբեկչությունների վերաբերյալ խիստ քննադատական դիրքորո-

շում հանդես բերող նյութերը: Այդ առումով զգալի հետաքրքրություն է ներկայացնում, մասնավորապես, պատերազմի տարիներին թուրքական բանակի գլխավոր շտաբի պետ, գեներալ Բրոնսարտ ֆոն Շելլենդորֆի «Վկայություն Թալեաթ փաշայի համար» հոդվածը, որը հրատարակվել է «Deutsche Allgemeine Zeitung» օրաթերթում: Ի մի բերելով հայերի մասին Գերմանիայում երբևէ տարածված բացասական կարծրատիպերը, խոսելով թուրքերի հանդեպ հայերի կատարած «ոճրագործությունների» մասին, «մաքրագործելով» Թալեաթի կերպարը և լիովին խեղաթյուրելով իրողությունները՝ նա այդպիսով փաստում է, թե անձամբ ինքը՝ որպես գլխավոր շտաբի պետ և նաև, հենց ի դեմս իրեն, Գերմանիայի ռազմական ու քաղաքական ղեկավարությունը Հայոց ցեղասպանության հարցում մեղքի և մեղսակցության ինչպիսի մեծ բաժին ունեն:

Անշուշտ, Էդվարդ Ֆիջիջյանի առաջաբանով և Վոլֆգանգ Գուստի վերջաբանով լույս ընծայված սույն ժողովածուն չի ընդգրկում Հայկական հարցի ու Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ գերմանալեզու բոլոր օրաթերթերում տպագրված հրապարակումները: Այդուհանդերձ, այն կրկին փաստում է, թե որքան կարևոր է շարունակել և ավարտին հասցնել այդ երախտավոր աշխատանքը, որի շնորհիվ ոչ միայն մոռացությունից կփրկվեն մեր ժողովրդի ողբերգական անցյալին վերաբերող բազմաթիվ հրապարակումներ և դրանց հեղինակները, այլև ավելի կամրապնդվի Հայոց ցեղասպանության թուրքական ժխտողական քաղաքականության դեմ պայքարի գործիքակազմը:

Ի վերջո գաղտնիք չէ, որ թուրքական պատմագիտությունը, օգտագործելով և հղելով իր տեսակետները կապկող այս կամ այն հրապարակումը, գիտակցաբար անտեսում է միևնույն ժամանակ լույս տեսած այն հոդվածները, որոնք հերքում են այդ տեսակետները: Հետևաբար դրանց համահավաք հրատարակությունը և ուսումնասիրությունն ունեն նաև քաղաքական նշանակություն, և կկամենայինք ակնկալել, որ այս կարևոր և արժեքավոր ժողովածուին շուտով կհաջորդեն նորերը:

ՄՇՈՏ ՀՄՅՐՈՒՆԻ